

מרדכי א' כסלו

האם עם ישראל כולו יכול להקריב את קרבן הפסח בבית המקדש?

במאמר זה מתוארת ההתנהלות של עולי הרגל וחכוהנים בשעת הקרבת קרבן הפסח בדורות שלפני חורבן בית שני. בעזרת חישובים פשוטים מתברר כיצד התבצעה הקרבת קרבן הפסח בבית המקדש השני וכיצד התאפשר לכל כך הרבה יהודים להקריב את קרבן הפסח וקרבן התגיגה ביום י"ד בניסן ולאכול אותם בליל ט"ו. המסקנה היא שמאות אנשים בממוצע נמנו על קרבן אחד. בכך יתבררו מספר מרכיבים בתמונה המרחיבה של מצוות העלייה לרגל ששיאה היה בערב חג הפסח.

יש בידינו תשובה פשוטה לשאלה הקשה: האם בית המקדש נבנה כך שיהיה מקום לעם ישראל כולו לבוא בשעריו ולקיים את מצוותיו.¹ דומה, שבעיון בנושאים הללו אפשר לקיים מצווה הקשורה לליל הסדר: "חייב אדם לעסוק בהלכות הפסח וביציאת מצרים, ולספר בניסים ובנפלאות שעשה הקדוש ברוך הוא לאבותינו, עד שתחטפנו שינה".²

להלן מספר הלכות המבוססות על המשנה והמתארות את מהלך הקרבת הקרבנות, סעודת סדר פסח שבאה אחריה, וההשלכות הקשורות לכך, כגון האם אפשר להקריב היום קרבן פסח בטומאה – ללא הזאה במי אפר פרה אדומה; יתר על כן, איך להקריב את קרבן תגיגת ארבעה עשר לאחר הטהרה.³

א. "כשמקריבין את הפסח בראשון, מקריבין עמו שלמים ביום י"ד מן הבקר או מן הצאן, גדולים או קטנים, זכרים או נקבות ככל זבחי השלמים, וזו היא הנקראת חגיגת ארבעה עשר. ועל זה נאמר בתורה: 'וַיִּבְחַתְּ פֶסַח לֵה' אֱלֹהֶיךָ צֹאן וּבָקָר' (דברים טו, ב). אימתי מביאין עמו חגיגה זו – בזמן שהוא בא בחול ובטהרה ובמועט. אבל אם חל יום ארבעה עשר להיות בשבת או שבא הפסח בטומאה או שהיו הפסחים מרובים – אין מביאין עמו חגיגה, ואין מקריבין אלא הפסחים בלבד".⁴

1 ועיין: רמב"ם, הלכות בית הבחירה ו, יא ואילך; משנה, שבעות ב, ב.

2 שר"ע, או"ח תפא, ב.

3 "הלכות קרבן פסח, יש בכללן שש עשרה מצוות, ארבע מצוות עשה, ושתיים עשרה מצוות לא תעשה. וזה הוא פרטן: א. לשחוט את הפסח בזמנו. ב. שלא לזכות אותו על החמץ. ג. שלא תלין אימוריו. ד. לשחוט פסח שני. ה. לאכול בשר הפסח על מצה ומרור בליל חמשה עשר. ו. לאכול פסח שני על מצה ומרור בליל חמשה עשר לחדש השני. ז. שלא יאכל נא ומבושל. ח. שלא יוציא מבשר הפסח חוץ לחבורה. ט. שלא יאכל ממנו מומר. י. שלא יאכל ממנו חושב ושכיר. יא. שלא יאכל ממנו ערל. יב. שלא ישבור בו עצם. יג. שלא ישבור עצם בפסח שני. יד. שלא ישאיר ממנו עד בקר. טו. שלא ישאיר מפסח שני לבקר. טז. שלא ישאיר מבשר חגיגת ארבעה עשר עד יום שלישי" (רמב"ם, הקדמה להלכות קרבן פסח).

4 רמב"ם, הלכות קרבן פסח י, יב. ראה: משנה, פסחים ו, ג; ז, ד.

ב. "שחט השוחט וקיבל הכהן, גותנו לחבירו וחבירו לחבירו כדי שיתעסקו רבים במצוה עד שיגיע הדם אצל כהן הקרוב למזבח, שופכו שפיכה אחת כנגד היסוד, ומקבל מזרק אחד מלא ואחר כך מחזיר את הריקן. ותולין ומפשיטין את כולו וקורעו וממתה את קרביו עד שמסיר מהן הצואה והפֶרֶשׁ, ומוציא את האימורין ונותנן בכלי ומולחן ומקטירן הכהן על גבי המזבח. וכיצד תולין ומפשיטין? מסמרות של ברזל היו קבועין בכותלים וכעמודים שבהן תולין ומפשיטין, וכל מי שלא מצא מקום לתלות, מקלות דקים וחלקים היו שם, מניח על כתפו ועל כתף חבירו ותולה ומפשיט"⁵.

ג. "והיסוד היה מהלך על פני כל הצפון ועל פני כל המערב, ואוכל בדרום אמה אחת ובמזרח אמה אחת"⁶.

ד. "דם הפסח טעון שפיכה כנגד היסוד. ואחר ששופכים דמו מפשיטים אותו וקורעין את בטנו ומוציאין את אימוריו ומקטירין אותן תלכין כל זבת וזבח לבדו. ובעל הזבח נוטל פסחו עם העור שלו ומביא לביתו לירושלים וצולהו ואוכל לערב"⁷.

ה. "שלמים – קדשים קלים – שחיטתן בכל מקום בעזרה, ודמן טעון שתי מתנות שהן ארבע, ונאכלין בכל העיר לכל אדם, בכל מאכל, לשני ימים ולילה אחד. המורם מהם (החזה ושוק הימין) – כיוצא בהן, אלא שהמורם נאכל לכהנים, לנשיהם, ולבניהם, ולעבדיהם"⁸.

ו. "סדור עשיית מצוות אלו בליל חמשה עשר כך הוא: בתחלה מוזגין כוס לכל אחד ואחד ומברך בורא פרי הגפן ואומר עליו קדוש היום וזמן ושותה, ואחר כך מברך על נטילת ידים ונוטל ידיו, ומביאין שלחן ערוך ועליו מרור וירק אחר ומצה וחרוסת וגופו של כבש הפסח וכשר תגיגה של יום ארבעה עשר. ובזמן הזה מביאין על השלחן שני מיני בשר, אחד זכר לפסח ואחד זכר לחגיגה"⁹.

מטרת המאמר לברר ולהצביע על עקרונות וקשיים ולהציע פתרונות חלקיים בהקרבת קרבן הפסח, וכדי להקל על הדמיית ההבאה של קרבן הפסח חושבו לעתים מספרים עגולים. בתחילה נברר מה מספר האנשים החייבים לאכול מקרבן הפסח ומי המקריב בזמן שבית המקדש היה פעיל, או כאשר ייבנה במהרה בימינו. לצורך הדיון קל יותר לחשוב במונחים של היום, ולכן נניח שמתוך אוכלוסייה של כ-6 מיליון יהודים החיים היום בישראל, ובכללם עולי רגל – תיירים הבאים לבקר בחג הפסח, 3 מיליון חייבים לאכול קרבן פסח. מספר החייבים אינו כולל הורים שמטפלים בתינוקות שלהם,¹⁰ חולים וזקנים, רופאים ואחיות, שוטרים וחיילים, ועובדים חיוניים

5 רמב"ם, הלכות קרבן פסח א, יד. ראה: משנה, פסחים ה, וכן ט.

6 משנה, מידות ג, א. ראה: כסף משנה, הלכות בית הבחירה ב, י.

7 רמב"ם, הלכות קרבן פסח א, ו. ראה: משנה, פסחים ה, י.

8 משנה, זבחים ה, ז. ראה: רמב"ם, הלכות מעשה הקרבנות י, ד-ה.

9 רמב"ם, הלכות חפץ ומצה ת, א. ראה: משנה, פסחים י, ב-ג.

10 ראיות לכך שאישה מטופלת בתינוקות לא עליה לרגל מפני הסכנה מובאות בתנ"ך: "וְנָחָה לֹא עֲלָתָהּ כִּי אָמְרָה לְאִשָּׁה עַד יִצְמַל הַנֶּזֶר" (שמואל א א, כב); ובמשנה: "רבן שמעון בן גמליאל ... נכנס לבית דין ולימר: האשה שיש עליה ... חמש לידות וראות, חמש זיבות וראות, מביאה קרבן אחד ואוכלת בזבחים ואין השאר עליה חובה" (כריתות א, ז).

האם עם ישראל כולו יכול להקריב את קרבן הפסח בבית המקדש?

אחרים – שאינם באים ואינם מקריבים מסיבות מוצדקות. נוסף על כך, נשים וילדים החייבים במצוות אוכלים אבל אינם מקריבים, חוץ ממחוסרי כפרה ויולדות שעדיין לא הביאו את קרבנם וכן נידות שאף הן אינן אוכלות.

קיימים שני כיווני הסבר לקושיה איך הצליחו מיליוני יהודים לקיים את מצוות קרבן פסח כהלכתו: ההסבר המקובל הוא שהיו מאות אלפי פסחים ועשרות מנויים על כל קרבן: "פעם אחת בקש אגריפס המלך לידע כמה מניינן של אכלוסין. אמר להם לכהנים: הפרישו לי כוליא מכל פסח ופסח, והפרישו לו שש מאות אלף זוגות של כליות – כפלים כיוצאי מצרים, ואין לך כל פסח ופסח שלא היו עליו יתר מעשרה מנוין, חוץ מטמא ושהיה בדרך רחוקה. בו ביום נכנסו ישראל להר הבית ולא היה מתזיקן והיה נקרא פסח מופיין".¹¹ אולם ליברמן מעיר על כך: קשה לתאר איך הספיקו להקריב יותר מרבע מיליון פסחים בכמה שעות, ואיך הספיק המקום בעזרה לשחיטת כולם. וכן מוכח מן המשל "פיסחא כזיתא",¹² והוא מפני שעל פי רוב נמנו הרכה אנשים על פסח אחד (משום שלא היה מקום בעזרה לשחיטת מאות אלפים של פסחים ולהקרבתם), עד שלא הגיע לכל אחד ואחד אלא חלק קטן מאוד.¹³ הפתרון המובא להלן, שמספר רב של אנשים (מאות) נמנו על פסח אחד ואלפי פסחים היו בכל משמרת, מבוסס על הצעה זו.

האפשרות שיבואו שלושה מיליון אנשים לאכול מן הפסח מצריכה תכנון מערכתי שמטרתו למנוע אי-סדר העלול לגרוע מהרגשת הקדושה ברוב עם. ראשית, הקרבת חגיגת ארבעה עשר יכולה להיות בשעות המוקדמות של אותו היום – לאחר התמיד של הבוקר ועד תחילת הקרבת התמיד של בין הערביים.¹⁴ כך אפשר לאכול את הפסח כליל הסדר על השובע (מבשר החגיגה אפשר גם לחלק ולכבד לחבורות שאין להן די בשר).

שנית, כל חבורה מְמַנָּה נציג הבקיא בשחיטה, שתפקידו להיכנס עם השה למקום פנוי בעזרה או אם יש צורך אף בבית המקדש, לדאוג להקרבת הדם והחלבים, להפשיט את העור ולהביא את השה המוכן למקום הצלייה והסעודה: "ומנין ששוחטים קרשים קלים בכל העזרה אפילו אחורי ההיכל, שהרי נאמר בשלמים 'וְשָׁחֲטוּ פֶתַח אֶהֱל מוֹעֵד' (ויקרא ג, ב), להכשיר כל הרחות, שהרי לא ייחד להם רוח; והוא הדין לשאר הקרשים קלים, ואם שחטם כהיכל כשרים. אבל אם שחטן בגגו של היכל – פסולין, שאין הגנות ראויות לשחיטה כלל אלא בקרקע העזרה".¹⁵

החלוקה הברורה של המקריבים לשלוש משמרות הקלה על הצפיפות הרבה שהייתה בעזרה בבית המקדש בין הערכיים. כך התנהלה הקרבת הפסח ברגיעה יחסית אף שעם ישראל הגיע בהמוניו: "הפסח נשחט בשלוש כתות, שנאמר (שמות יב, ו): 'וְשָׁחֲטוּ אֹתוֹ כָּל קְהַל עֲדַת יִשְׂרָאֵל'

11 תוספתא, פסחים ד, טו; מקבילות: בבלי, פסחים סד ע"ב; איכה רבה, א, ד"ה (א) איכה ישובה. ראה: יוסף בן מתתיהו, תולדות מלחמת היהודים כרומאים, ירושלים תש"ע, ו, ט, ג, עמ' 559; ש' ספראי, המקדש בתקופת בית שני, ירושלים תשי"ט, עמ' כה ואילן; ה' בריסק, ה"הלל" ב"הקרבת קרבן פסח", ירושלים תש"ע.

12 ירושלמי, פסחים ז, יב; מקבילה: בבלי, פסחים פה ע"ב.

13 עיין: ש' ליברמן, תוספתא כפשוטה, סדר מועד, נויארק תשכ"ב, עמ' 569.

14 עיין: רמב"ם, לעיל הע' 4.

15 רמב"ם, הלכות מעשה הקרבנות ה, ד. מכאן שאין שוחטים בסוכב ובתאים הסובבים את ההיכל.

קהל ועדה וישראל. נכנסה כת הראשונה, נתמלאת העזרה, נעלו דלתות העזרה, תקעו והריעו ותקעו. הכהנים עומדים שורות שורות וכידיהם בזיכי כסף ובזיכי זהב, שורה שכולה כסף – כסף ושורה שכולה זהב – זהב, לא היו מעורבין. ולא היו לבזיכין שוליים, שמא יניחום ויקרש הדם.¹⁶

כמה זמן מוקצב למשמרת?

הזמן קצר והמלאכה מרובה, גבולות הזמן המיועד להקרבת הפסחים, מסיום הקרבת התמיד של בין הערביים עד החשכה, הם כלהלן: "תמיד (של בין הערביים) נשחט בשמונה ומחצה וקרנ בתשע ומחצה. בערבי פסחים נשחט בשבע ומחצה וקרנ בשמונה ומחצה, בין בחול בין בשבת. חל ערב פסח להיות בערב שבת, נשחט בשש ומחצה וקרנ בשבע ומחצה והפסח אחריו".¹⁷ כידוע, שעות אלה הן שעות זמניות, כלומר: היום מחולק ל-12 שעות, ותחילת שעה ראשונה – 6 בבוקר. הפסח חל באביב, העונה שבה היום והלילה שווים, ולכן שעה זמנית = שעה רגילה. והנה ערב פסח שחל ביום חול רגיל או בשבת – קרבן התמיד של בין הערביים נשחט בשבע ומחצה, כלומר ב-13:30, כאשר הצל של אחר הצהריים התארך והוא כבר ניכר. כדי להציג מסגרת נוחה לחישוב, נניח שהכוהנים הורזים מספיקים בחמש עשרה דקות לשחוט את התמיד, לזרוק את הדם, להפשיט את עורו, לנקות את הקיבות והמעיים, לחלק את האיברים כנהוג, ולתקם לשישה כוהנים כדי שיקריבום כסדרם על המזבח.¹⁸ ומיד לאחר מכן, מ-13:45 נשחטים קרבנות הפסח בשלוש משמרות. אם כן, מ-13:45 עד 17:45 יש 4 שעות – שעה ו-20 דקות למשמרת, כולל הזמן הדרוש לכניסה לעזרה ויציאה ממנה, ועוד רבע שעה לשטיפה סופית של העזרה לכבוד החג.¹⁹ עד שקיעת החמה ב-18:00 בערב.

מספר גורמים שיפורטו להלן מגבילים את הקרבת אלפי קרבנות הפסח:

1. מספרם המצומצם של השערים ורוחבם מעכבים זרימה מהירה וכניסה של כל הקהל הרב, אף שרק אדם אחד נכנס עם השה כדי להקריב אותו.²⁰
2. כאמור, זמן ההקרבה של הפסחים מוגבל לארבע שעות.
3. שטח העזרה שבו אפשר לעמוד ולהקריב את הפסח, גם עם החללים הפנימיים של

16 משנה, פסחים ה, ה (בלשון הרמב"ם, הלכות קרבן פסח א, יג: מורקים, על-פי המשנה, יומא ד, ג). בהסבר למשנה המתארת רק את העברת הדם בבזיכים נציין שזו הייתה התמונה של שורות הכוהנים לאורך העזרה. בשורות הקצרות יותר נאלצו הכוהנים להתמודד עם חציית השורות הארוכות ע"י עלייה על מדרגה והעברת הכלי מעל השורה הניצבת לכוהן שעומד מהעבר השני. מכל מקום, כך נראתה התחלת עבודת הכוהנים באזור המערבי של העזרה לפני הקרבת האימורים.

17 משנה, פסחים ה, א; ראה: רמב"ם, הלכות תמידים ומוספים א, ג-ד.
18 וכן את מנחת הסולת, חביתי הבודן הגדול ונסכי היין, ראה: משנה, תמיד ד, א-ג; רמב"ם, הלכות מעשה הקרבנות ו, ד-יז.

19 רמב"ם, הלכות קרבן פסח א, טז.

20 כך יהיה מובן הביטוי "דרך רחוקה" לפי פירושו של רבי אליעזר: "מאיסקופת העזרה ולחוץ" (משנה, פסחים ט, ב); אדם בא עם השה ברגע האחרון ומגיע עד האסקופה, אולם לא מצליח לרוץ ולהידחק פנימה בזמן סגירת השערים של המשמרת השלישית; חזויה כזאת מוכרת לרבים מנוסעי האוטובוסים והרכבות.

האם עם ישראל כולו יכול להקריב את קרבן הפסח בבית המקדש?

ההיכל והאולם – מוגבל.

4. רוחב הכבש (16 אמות) מגביל את מספר שורות הכוהנים המעלים את האימורים למזבח.²¹
5. המצר בין האולם וכותל העזרה, שאורכו 22 אמות ורוחבו 17.5 אמות, אף הוא יכול להגביל את מספר שורות הכוהנים, כי יש להניח שגם לאורך הכתלים הגובלים בשטח המצר היו שוחטים ונעזרים במסמרי הברזל שהיו מותקנים בכותלי העזרה, כדי לתלות עליהם את השה השחוט בעת הפשטת העור. בהנחה שיש להקצות 75 ס"מ עבור רוחב כל שורה, נשאר באזור המצר מקום למספר מצומצם של שורות הכוהנים מעבירי הדם ומעבירי האימורים.
6. רק לאחר שנשפך דם הפסח על קיר המזבח מעל היסוד, אפשר להעלות את אימוריו דרך הכבש למזבח.
7. גישור – שורות הכוהנים כאזור המזבח מתנגשות זו בזו כי שפיכת הדם וזריקת האימורים נעשות במקומות שונים והשורה החיצונה צריכה להעביר את כליה מעל השורה הפנימית כדי להגיע ליעדה.

מהיכן נכנסים ויוצאים בכל משמרת אלפי האנשים מביאי קרבן הפסח?

להלן שתי משניות:

"שבעה שערים היו בעזרה: שלשה בצפון ושלשה בדרום ואחד במזרח: שכדורם – שער הדלק, שני לו – שער הבכורות, שלישי לו – שער המים, שבמזרח – שער ניקנור. שבצפון – שער הנצוף ... שני לו – שער הקרבן, שלישי לו – בית המוקד"²²; "כל הפתחים והשערים שהיו שם, גובהן עשרים אמה ורוחבן עשר אמות, תוץ משל אולם. כל הפתחים שהיו שם היו להן דלתות, חוץ משל אולם."²³

21 מהם אימורים – "אלו הן האימורין של שוד או של עז: התלב אשר על הקרב ובכללו התלב אשר על הקיבה, ושתי הכליות ותלב שעליהן עם התלב שעל הכסלים ויותרת הכבד ונוטל מן הכבד מעט עם הזיתות, ואם היה הקרבן ממין הכבשים מוסיף על אלו האליה המימה עם החוליות מן השרדה עד מקום הכליות שנאמר לעומת העצה יסירנה" (רמב"ם, הלכות מעשה הקרבנות א, יח).

22 משנה, מידות א, ד-ה; רמב"ם, הלכות בית הבחירה ה, ד. ועיין: משנה, מידות, ב, ג וסוף פרק ב (ומקבילה: שקלים ו, ג) בדבריו של אבא יוסי בן חנן, שלדעתו היו שלושה עשר שערים: "שערים דרומיים סמוכים למערב: שער העליון, שער הדלק, שער הבכורות, שער המים... ולעומתן בצפון סמוכים למערב: שער יכניה, שער הקרבן, שער הנשים, שער השיר... שבמזרח: שער נקנור ושני פשפשים היו לו אחד מימינו ואחד משמאלו. ושנים במערב – לא היה להם שם".

23 משנה, מידות ב, ג; רמב"ם, הלכות בית הבחירה ה, ה.

מהו פרק הזמן המוקצב לכל משמרת להקרבת קרבן הפסח?

קשה להעריך מה הזמן הדרוש לחילופי המשמרות – אלפי אנשים ב-7 שיערים בכל משמרת. מאות רבות של אנשים, כל אחד עם השה השחוט שלו, יצאו בכל שער שרוחבו 10 אמות, כשסיימו להקריב את אימוריהם. לאחר מכן, נכנסו בכל שער מספר דומה של אנשי המשמרת השנייה – עם בני הצאן החיים שלהם, והתפרסו בשטח העזרה. נראה שדרושות לפחות 10 דקות ליציאה ו-10 דקות לכניסה של אנשי המשמרת הבאה עד לנעילת השערים, בסך הכול 60 דקות, כלומר נשארו שלוש שעות בלבד לעבודת שלוש המשמרות – שעה למשמרת.²⁴

מהם השטחים בעזרה ובבית המקדש הפנויים להקרבת קרבן הפסח?

להלן שתי משניות העוסקות בשטח הכללי של העזרה ובשטחים הבנויים בתוכה הגורעים מהמרחב הפנוי:

כל העזרה היתה אורך מאה ושמונים ושבע על רחב מאה ושלושים וחמש. מן המזרח למערב – מאה ושמונים ושבע: מקום דריסת ישראל – אחת עשרה אמה,²⁵ מקום דריסת הכהנים – אחת עשרה אמה, המזבח – שלשים ושתים, בין האולם ולמזבח – עשרים ושתים אמה, ההיכל – מאה אמה, ואחת עשרה אמה – לאחורי בית הכפורת.²⁶

מהמזרח למערב מאה אמה: כותל האולם חמש, והאולם אחד עשר, כותל ההיכל שש, ותוכו ארבעים אמה, אמה טרקסין, ועשרים אמה בית קדש הקדשים, כותל ההיכל שש, והתא שש, וכותל התא חמש. מן הצפון לדרום שבעים אמה: כותל המסכה חמש, והמסכה שלש, כותל התא חמש, והתא שש, כותל ההיכל שש, ותוכו עשרים אמה, כותל ההיכל שש, והתא שש, וכותל התא חמש, ובית הורדת המים שלש אמות, והכותל חמש אמות. האולם עודף עליו חמש עשרה אמה מן הצפון, וחמש עשרה אמה מן הדרום.²⁷

והנה פרטי המידות באמות והחישובים באמות רבועות: אורך העזרה 187 אמות, רוחבה 135 אמות, ושטחה 25,245 אמות רבועות. מזה יש למעט את לשכת הטלאים ולשכת עושי לחם הפנים בשער בית המוקד וכן את שמונה הלשכות בעזרת ישראל.²⁸ לצורך ההערכה נניח ששטחן היה

24 למעשה אפשר כבר להתחיל להיכנס בשעה 13:30 ובכך להרחיב ב-15 דקות את מסגרת הזמן הדרוש לחילופי שלוש המשמרות.

25 עזרת ישראל הייתה נמוכה מעזרת כוהנים שתי אמות ומחצה, ראה: משנה, מידות ב, ו; רמב"ם, הלכות בית הבחירה ו, ז; אולם גם היא כשרה לשחיטת הפסח, עיין: בבלי, זבחים נו ע"א; רמב"ם, הלכות בית הבחירה ו, ז וכסף משנה, שם.

26 משנה, מידות ה, א; ראה: רמב"ם, הלכות בית הבחירה ה, יב.

27 משנה, מידות ד, ז; ראה: רמב"ם, הלכות בית הבחירה ד, ד.

28 משנה, מידות ה, ג וכן א, ד; רמב"ם הלכות בית הבחירה ה, יז.

האם עם ישראל כולו יכול להקריב את קרבן הפסח בבית המקדש?

745 אמות רבועות, כלומר שטח העזרה ללא הלשכות היה כ-24,500 אמות רבועות.²⁹ מזה יש למעט את השטחים הבנויים, ולפי החישובים יוצא שסך כל השטח הפנוי המיועד למקריבי קרבן הפסח ולקרבתות הוא כ-15,216 אמות רבועות, ובשעת הדחק – כ-16,616 אמות רבועות, תוספת של כ-10%.

בכמה כוהנים ובכמה שורות יש צורך כדי להעביר את הדם ואת האימורים?

נראה שהכוהנים עמדו לאורך השורה זה מול זה וזה לצד זה – פנים אל פנים בצינור, כדי לרזו את העברת הכלים המלאים והריקים. באופן זה, נראה שצריך רוחב של 75 ס"מ לכל שורה. לכן, מספר השורות המרבי שהעבירו את האימורים דרך הכבש למזבח הוא 10, כי רוחב הכבש 16 אמות, ומזה יש צורך באמה אחת פנויה כשני השוליים לשם ביטחון הכוהנים, כדי שלא יחליקו ויפלו. במקביל, היו עוד 10 שורות שמעבירות את הדם וביחד 20 שורות: 6 לאורך הצפון (2 מתחילות בקרבת אחורי הכפורת ו-4 קצרות יותר ויותר), 6 במקביל לאורך הדרום, 2 יורות במעלות האולם, וכן 2 מעורת ישראל ומעורת כוהנים, 2 ממזרח לצד הדרומי של האולם ו-2 מצפון למזבח. מכאן שהמצר שיוצר האולם אינו גורם מגביל, כי בסך הכול עברו בו 6 שורות בכל צד. המקריבים היו צריכים לקבל בזיך ריק ולהחזיר את הזיך עם הדם, ואחר כך שוב להניח לפני המקריב השכן את השה השחוט, לעמוד בתור כדי לקבל מגיס, לחזור לשה כדי להוציא את אימוריו ולהחזיר את המגיס עם האימורים לתחילת שורת הכוהנים המתאימה, שנמצאה לעתים אף במרחק של 70 אמות ממקום השחיטה. תנועה זו של מקריבי קרבן הפסח דורשת שצפיפות האנשים לא תהיה גבוהה מדי.

29 השטחים הבנויים שיש למעט אותם הם: א. ההיכל וקודש הקודשים שאורכם 78 אמות, רוחבם 70 אמות, ושטחם 5,460 אמות רבועות; ב. האולם שאורכו 22 אמות, רוחבו 100 אמות, ושטחו 2,200 אמות רבועות; ג. המזבח שאורכו 32 אמות, רוחבו 32 אמות, ושטחו 1,024 אמות רבועות. אף שרוחב היסוד והסוכב היה באמה של חמישה טפחים (משנה, כלים יז, י), שטח המזבח חושב 32 על 32 אמה (רמב"ם, הלכות בית הבחירה ב, הלכות ה, ז, י), כי הכבש הגדול והכבשים הקטנים היו במקום היסוד בדרום והשטח הניתר ברוחב 5 טפחים בדרום ובמזרח שבו לא היה יסוד, ייחשב כרצועת ביטחון שאין להתקרב שם למזבח מחמת האימורים שעלולים לפקוע מעל המזבח; ד. הכבש שאורכו 30 אמות, רוחבו 16 אמות, ושטחו 480 אמות רבועות, יחד עם הכיור ושני הכבשים הקטנים, שהכוהנים עולים בהם לסוכב ויורדים ממנו, השטח: כ-600 אמות רבועות. סה"כ שטח בניי בעזרה: $5,460+2,200+1,024+600=9,284$ אמות רבועות. מכאן שהשטח הפנוי המיועד להקרבת הקרבנות הוא $24,500-9,284=15,216$ אמות רבועות. כידוע, אפשר לשחוט בשעת הדחק, כגון בזמן הקרבת קרבן הפסח, גם באולם ובהיכל: א. החלל הפנימי באולם, אורכו 90 אמות, רוחבו 11 אמות, שטחו 990 אמות רבועות; ללא בית החליפות בצפון וברום, שולחן הזהב ושולחן השיש, השטח הפנוי כ-650 אמות רבועות; ב. החלל הפנימי בהיכל, אורכו 40 אמות, רוחבו 20 אמות, ושטחו 800 אמות רבועות. כאשר נמעט את שטח שולחן להם הפנים, מזבח הזהב, המנורה והאבן עם שלוש המעלות שלפניה, הפרוכת וכן רצועות ביטחון סמוך להם, כי "אומרים להם [לעמי הארץ ברגל]: הוהרו שלא תגעו בשולחן ובמנורה ותטמאוהו [לפי שלא יוכלו להטבילו לאחר הרגל, שא"א לסלקו ממקומו, דכתיב ביה (שמות כה, ל) לְחֵם פְּנִים לְפָנַי תְּמִיד]" (משנה עם פירוש הברטנורה, הגיגה ג, ח). נשאר שטח פנוי – כ-750 אמות רבועות (רמב"ם, הלכות מטמאי משכב ומושב יא, יא). סה"כ השטח הפנוי בשעת הדחק הוא $750+650+15,216=16,616$ אמות רבועות.

כדי להעריך את מספר הכוהנים שהעבירו בשורות את הדם או את האימורים למזבח, יש לחשב את מספר הכוהנים הנמנים עם השורה הארוכה ביותר – המעבירה את האימורים מהצר הצפוני של אחורי הכפורת. תחילתה של שורה זו הייתה בקרבת אחורי הכפורת, המשכה לאורך העזרה מצד צפון וסופה בראש הכבש ליד המזבח, אורכה היה כ-320 אמות (150 אמות לאורך העזרה סמוך לקיר בית המקדש, 110 אמות לאורך עזרת כוהנים במזרח ו-40 אמות בדרום-מזרח עד המזבח דרך הכבש). נגית שלאורך השורה היה כוהן אחד בכל שלוש אמות, מכאן שדרושים כ-100 כוהנים לשורה זו. בהנחה שהמספר השכיח היה קרוב ל-50 כוהנים בשורה (10 כוהנים בשורה הקצרה ביותר המקריבה את הדם), והיו 20 שורות, מגיין הכוהנים היה כ-1,000 איש, שלצורך החישובים תפסו מקום של כ-500 איש מקריבי קרבן הפסח.

מערך השורות של מעבירי הדם ומעבירי האימורים למזבח מעורר בעיה תעבורתית. ישנן הצטלבויות של שורות הכוהנים המעבירות את הדם והאימורים מעזרת ישראל ומעזרת כוהנים עם השורות הארוכות המעבירות את האימורים מכל האזור הצפוני של העזרה אל המזבח, וכן בשורות הארוכות בינן לבינן עצמן. ייתכן שפתרו את הבעיה באמצעות זוג מדרגות עץ (כעין האבן שהייתה לפני המנורה) שבעזרתן העבירו הכוהנים את הכלים מעל כל שורה מצטלבת. גישורים כאלה קיימים גם בין השורה של האזור שמצפון למזבח לבינן אותן שורות ארוכות, וכן בין השורה שמעבירה את האימורים מהאולם לבינן השורות שמעבירות את הדם מהאזור הדרומי של העזרה.

לכמה בני צאן יש להתכונן, כאשר כל ישראל הראויים באים להקריב קרבן פסח?

נחשב בנפרד לפי השיטות השונות ונתחיל בשיעורים הגדולים - בהנחה ש"כוזית" לפי החזון איש = 45 סמ"ק, אמה = 57.6 ס"מ, אמה רבועה = 3,318 סמ"ר.³⁰ אם "כוזית"³¹ שמצווה לאכול מבשר הפסח נפחו 45 סמ"ק, יש להקצות לכל אדם 100 גרם (כי המשקל הסגולי של בשר צלוי גדול מ-1, ויש צורך בתוספת ביסחון, כי קשה לדייק בחיתוך הבשר בזמן הקצר שעומד לרשותנו בליל הסדר). נראה שאפשר להפיק בממוצע 20 ק"ג בשר צלוי מגדי או מטלה בן שנתו, כי רוב ההמלטות באביב ולכן אפשר שיהיו בני צאן גדולים יחסית. מכאן שהמספר הממוצע של אנשים שיכולים להיחזק מנויים על קרבן פסח אחד הוא 200, ולכן יש להביא 15,000 בני צאן (15,000=3,000,000:200) כלומר 5,000 בכל משמרת.³²

30 אמה במידות ימינו לשיטת החזון איש: 57.6 ס"מ, ולשיטת הרא"ח נאה שיעורה: 48 ס"מ (ח"פ בניש, מרית ושיעורי תורה, בני ברק תשמ"ז [להלן: שיעורי תורה], עמ' קה).

31 נראה שבמנהגים השונים של אכילת 'כוזית' יש היום לפחות שלוש חומרות עיקריות זו על גבי זו: א. נפח ממוצע של זית מון 'נבאלי' (5 סמ"ק) במקום זית בינוני מון 'סורי' (3 סמ"ק); ב. "כוזית" = חצי "כביצה" (27 סמ"ק) (שו"ע, או"ח תפ"ו); ג. "יש מאחרונים שהוכיחו דביצים המצויים בזמנינו נתקטנו הרבה עד למחצה מכפי שהיו בימים הקדמונים שבהם שיערו חכמים" (משנה ברורה על שו"ע, או"ח תפ"ו) (45 סמ"ק) (עיין: שיעורי תורה, עמ' רנ"ג; מ' בסלו, "כוזית" - פרי הוית כמירת נפח, תחומין, י [תשמ"ט], עמ' 427-437).

32 נראה, שהיו שנים לפני תורכן; הבית שרכים נמנעו מלבוא מסיבות שונות, ועל כך מיצר רבי יהודה: "מימיהם של כת שלישית לא הגיעו לאֶהֱבֵתִי פִי יִשְׁמַע ה' (תהילים קטז, א), מפני שעמה מועטין" (משנה, פסחים ה, ז).

האם עם ישראל כולו יכול להקריב את קרבן הפסח בבית המקדש?

מה השטח הממוצע לאדם בעזרה בשעת הקרבת הפסח והכנתו לצלייה?

השטח הפנוי לעבודה – כ-16,600 אמות רבועות – והמספר הכולל של הזובחים והמכהנים במשמרת אחת הוא כ-5,500 איש (5,000 מקריבים ושטח של כ-500 איש נוספים הדרוש לשורות הכוהנים). אם כן, השטח הממוצע לאיש במשמרת – 3.02 אמות רבועות, כלומר 100×100 ס"מ או 1 מ"ר. נראה שזהו השטח המוערי הדרוש לאדם כדי לפעול ביעילות בתוך הקהל הרב ולאפשר לקבל ולהעביר את הבזיך עם הדם ואת המגיס עם האימורים לראש שורת הכוהנים המתאימה.

היו 10 שורות של כוהנים מעבירי הבזיכים ו-5,000 קרבנות במשמרת. האם הכוהן שבראש השורה יכול לזרוק כנגד יסוד המזבח 500 בויכי דם בשעה ולהחזירם ריקים? 8.3 בויכים בדקה? לקבל בזיך (לא מלא, כדי שהדם לא יישפך בדרך) מהכוהן שליט, לשפוך את הדם על קיר המזבח מעל היסוד (בלי להתיר על בגדי הכהונה שלו), להחזיר את הבזיך הריק ולהיות מוכן לקבל בזיך נוסף – ב-7 שניות? האם סביר שכוהן יעשה מאות פעולות, 7 שניות בממוצע לפעולה? האם תקלה, כגון עיכוב בשחיטה, כתם דם על בגד כהונה כשעת העבודה או כאשר נפל בזיך דם לרצפה, נשפך הדם ונאסף בחזרה לבזיך – לא עיכב את הגשת הכוסות? האומנם יצליחו 15,000 איש לסיים בזמן את כל הדרוש להקרבת 15,000 הקרבנות? זריזות דומה דרושה ממעבירי החלבים העומדים ב-10 שורות במעלה הכבש (כאשר נשארות 2 אמות ריקות בשולי הכבש מטעמי בטיחות, כ-14 אמות $57.6 \times$ ס"מ, כלומר ב-8 מטר יש מקום ל-10 שורות).

נראה שהתשובה היא שהיות שהכוהנים מיומנים וזריזים הדבר אפשרי ומציאותי, וכך גם לגבי 10 השורות של מקריבי האימורים במגיסים. יש לציין שאף שעוברות כעשר דקות מקבלת הדם בשורה הארוכה ביותר בצפון עד זריקתו מעל היסוד, אפשר היה להתחיל מיד להקריב את האימורים, כי שורה זו הייתה ארוכה יותר. מכל מקום, עבר זמן ניכר בין שחיטת השנה והוצאת אימוריה, נוסף על כך יש לקחת בחשבון שיציאת המשמרת ארכה גם היא כעשר דקות ובזמן הזה אפשר היה לסיים את הקרבת החלבים,³³ לפי שיעורי הרב נאה,³⁴ כמות הבשר קטנה יותר ומספר המגויים על שה גבוה יותר, אבל הצפיפות בעזרה והספקי הכוהנים דומים מאוד לתוצאות שהובאו לעיל לפי שיטת החזון איש.

33 "כל החלבים של קרבנות, בין קרבנות צבור בין קרבנות יחיד, אין מערבין אותן זה בזה אלא מקטירין אימורי כל קרבן וקרבן בפני עצמו, ואם נתערבו – מקטיר הכל כאחד" (רמב"ם, הלכות תמידין ומוספים י, טז). וכן: "אם חל ארבעה עשר להיות בחול אין מקטירין חלבי חול ביום טוב" (רמב"ם, הלכות קרבן פסח א, ח).

34 כזית = 27 סמ"ק, אמה = 48 ס"מ, אמה רבועה = $2,304$ סמ"ר. כל משותף יקבל 60 גרם בשר צלוי, יחסית לחישוב שנעשה לגבי שיטת החזון איש. על שה אחד שיש בו 20 ק"ג בשר צלוי יהיו 333 מגויים ($60 \times 333 = 20,000$). כלומר, יש צורך בכ-9,000 בני צאן ($9,000 = 333:3,000,000$) או 3,000 בכל משמרת. אם נאמץ את ההנחה שיש צורך ב-75 ס"מ לכל שורה, מספר השורות המדבי של הכוהנים המעלים את האימורים בכבש אינו יכול להיות לפי החישוב מעל 9 (48×14 אמות [כבש ללא השוליים] = 672 ס"מ). אולם די ב-6 זוגות של שורות (מעבירי דם ומעבירי אימורים) העוברים באותו קצב של 7 שניות לשפיכת הדם או לזריקת האימורים, כלומר די ב-600 כוהנים (50 כוהנים בשורה ממוצעת כפול 12 = 600) התופסים מקום של 300 מקריבי הפסח. השטח הפנוי בעזרה בשעת הרחוק לפי הרב נאה הוא כ-3,800 מ"ר (16,600 אמות רבועות $\times 2,304$ סמ"ר). כלומר, לכל איש יש בממוצע שטח של 1.15 מ"ר ($3,800:3,300=1.15$) או 107×107 ס"מ.

האם יהיה מקום לכולם גם אם מספר מקריבי הפסח יוכפל או יהיה גדול פי שלושה?

לפי שני החישובים שהובאו לעיל (שיטות החזון איש והרב נאה) קשה להבין איך המזבת ובית המקדש מסוגלים להכיל עם רב כזה, כאשר מספרם יוכפל או יהיה פי שלושה. הרחבת שטח העזרה על פי החלטת הסנהדרין יכו' תקל על הצפיפות בעזרה אבל לא תעזור במאומה להאצת קצב הקרבת הקרבנות לפי שיטת החזון איש, כי אז ניתקל בצוואר בקבוק שלא התרחב – רוחב הכבש שאינו יכול להכיל מעל 10 שורות של מעבירי האימורים.

להלן שלוש תשובות, האחת פותרת את הבעיה בכל מקרה והשאר רק במקרה של הכפלת האוכלוסין:

1. כזית = 5 סמ"ק, נפח זית מהזון המקומי גבאלי, ואמה בשיעור של הרב נאה. כאשר 6 מיליון יאכלו את הפסחים, יהיו כ-2,200 איש בכל משמרת, 314 איש בכל שער, אבל יהיו כ-900 איש מגויים על שה (6,600x900=5,940,000). בשיטת שיעור "כזית" בגודל של זית יש גמישות רבה יותר ואפשר בקלות להכפיל את מספר הכבשים והאנשים במשמרת ל-4,400 ובכך להקטין את מספר המגויים ל-450, או להקטין רק בחלק מהמקרים את מספר המגויים על שה. חשבון פשוט מראה ש"כזית" קטן פי חמישה מזה של הרב נאה מאפשר בקלות שילוש של מספר אוכלי הפסח.
2. יש לדאוג לזנים משובחים שהטלאים והגדיים שלהם יהיו גדולים פי שניים, ואז יוכפל מספר המגויים. 3. שילוב באופנים שונים של השיטות השונות, כגון: חבורות אחדות יאמצו את ה"כזית" הקטן ואחרות את אחד משני השיעורים הגדולים, או שבני הצאן הגדולים יהיו מיועדים לאלה הנוהגים "כזית" גדול.

בתכנון ארוחות סדר מרובות אוכלוסין כאלה (גם אם נוהגים לפי השיטות המחמירות של "כזית"), יש לפנות לתברות המתמחות באירוח, שיכינו אלפי אולמות גדולים המכילים מאות מקומות ישיבה לסועדים, ולדאוג שיכנו אותם בירושלים המתחדשת המוקפת תומה מאושרת – ממעלה אדומים ועד מבשרת ציון ומפסגת זאב ועד שכונת גילה.³⁵ בכל אולם יהיה תנור הולם וכן מומחה לצלייה נאותה של השה על קרבו ועל כרעיו, ולחלוקה נכונה של בשר השה הצלוי לכמה חלקים כדי לקצר את התורים, ובנוסף הכשרת מחלקים מיומנים וזריזים של בשר צלוי בשיעור קצת יותר גדול מ"כזית" אבל בשום פנים לא פחות מזה. אם יתברר שטווח הביטחון המצומצם שנלקח בחשבון כאן הוא בלתי מציאותי, אפשר לדאוג לבני צאן גדולים יותר או להקטין במקצת את מספר המגויים על שה, ובהתאם להגדיל את מספר בני הצאן הדרושים לכל משמרת, דבר שיאלץ את הכוהנים מעבירי הדם והאימורים להיות זריזים יותר.

המספר הגבוה במיוחד של המגויים – מאות, המאפשר לכל עם ישראל כאשר הוא לאכול מבשר הפסח בירושלים, אינו טשאייר פתח לאנשים בודדים או אף לתברות קטנות להקריב בנפרד את פסחיהם, זאת כי אלה עלולים למנוע מהאחרים המייצגים תברות גדולות לקיים את המצווה מחוסר מקום פנוי בעזרה אף במשמרת השלישית. יש צורך במערכת המארגנת את

35 יש לדאוג גם למערכת כבישים ומסילות ברזל לשינוע יעיל של מיליוני החוגגים, הם ונשותיהם וטפם, לירושלים ולהכוונה נוחה לאולמות סדר הפסח.

האם עם ישראל כולו יכול להקריב את קרבן הפסח בבית המקדש?

האירוח של עם ישראל בירושלים, והמחויבת להתייחסות מוקדמת לאירוע, כגון סקר שיספק מידע ראשוני על שיעורי הנכונות של מגזרים שונים בעם לעלות לרגל, ועל פי מידע זה – פרסום המספר המזערי של אוכלים בחבורה. היום אפשר, בעזרת כרטיס אלקטרוני המכיל בתוכו מידע אמין על מספר האנשים המגויים על השה, להסדיר את היחס בין הפסחים והמגויים. שנית, יש ליצור אווירה ציבורית המעודדת את הבודדים להצטרף בעוד מועד לאחת מחבורות המגויים; וכמקביל, לדאוג שראשי החבורות יצרפו בחפץ לב את הבודדים אל חבורתם, כמו שאנו אומרים ובוודאי מתכוונים לכך בשעת קריאת ההגדה: "כל דכפין ייתי וייכול, כל דצריך ייתי ויפסח". ההסבר הוא: כיוון שליל הפסח הוא זמן חרות ושמחה לכל ישראל, קורא בעל הבית: כל הרעב יבוא ויאכל, כל הצריך יבוא ויעשה קרבן פסח. גראה שבזמן הבית היו מכריזים על כך ומודיעים שגם אלה שלא הצטרפו קודם לקניית הקרבן, יצטרפו, אם צריכים הם לכך.³⁶ יתר על כן, יש לצפות שאף תבורות גדולות למדי תצטרכנה להתאחד, כלומר שכל חברי החבורה האחת ימשיכו את ידם מהמגוי הקודם שלהם ויימנו מתדש על השה של החבורה האחרת, וביחד יעשו את טקס ליל הסדר בשמחה. מאורעות מסוג זה יכולים להגביר משנה לשנה את רגשי האחווה והאחדות של עם ישראל.

יהי רצון שייבנה בית המקדש במהרה בימינו, ושם נעבדך בראה כימי עולם וכשנים קדמוניות.

36 הגדה של פסח מבוארת ע"י הרב עדין שטיינזלץ, ירושלים 1979.